

Autoriaus santykis su adresatu kaip dėstytojo ir studento santykių projekcija Stasio Šalkauskio vadovėlyje „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“

Lina Rutkienė¹, Rasuolė Vladarskienė²

¹ Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kūrybinių industrijų fakultetas, Lietuvių kalbos skyrius, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva, lina.rutkiene@vilniustech.lt

² Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kūrybinių industrijų fakultetas, Lietuvių kalbos skyrius, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva, rasuole.vladarskiene@vilniustech.lt

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami autoriaus ir adresato santykio raiškos ypatumai pirmajame lietuvių akademinio darbo metodikos vadovėlyje „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“, parašytame Stasio Šalkauskio. Vadovėlyje kuriamas autoriaus santykis su adresatu siejamas su pedagoginėmis Šalkauskio nuostatomis – požiūriu į dėstytoją ir studentą, jų ryšį. Aptariant autoriaus ir adresato santykį, aiškinamasi, kaip šį santykį lemia stilius ir žanras, gramatinė ir leksinė autoriaus *aš* raiška, tarpasmeninio diskurso žymikliai.

Esminiai žodžiai: *autorius, adresatas, dialogiškumas, filosofinė pedagogika, komunikacinė funkcija, mokslinio darbo metodika, Stasys Šalkauskis.*

„Blogiausias būdas orientuotis knygų pasirinkime yra pasitikėti reklama
ir ieškoti sensacingų naujenybių“

Šalkauskis, 1926, p. 76

Įvadas

Akademiniiai ir moksliniai tekstai, atlikdami svarbiausią – informavimo – funkciją, kartu atlieka ir komunikacinę funkciją. Autorius mokslinę informaciją turi pateikti taip, kad adresatas ją suvoktų ir priimtų adekvačiai, t. y. taip, kad tarp autoriaus ir adresato

neatsirastų minties skirtumo. Vadinas, akademinės ir mokslinės komunikacijos sėkmė nemaža dalimi priklauso nuo rašytinių šios srities tekstų autorių gebėjimo užmegzti tinkamą santykį su adresatu, parinkti tinkamas šio santykio raiškos priemonės. Tokia nuostata nėra nauja – ji ateina iš antikinės Graikijos, kurioje ir slypi akademinio ir mokslinio Europos diskurso šaknys. Dar Aristotelis savo „Poetikoje“ rašė apie trielementę komunikacinio proceso struktūrą. Filosofo teigimu, iš trijų elementų – paties kalbėtojo, dalyko, apie kurį kalbama, ir asmens, į kurį kreipiamasi, – svarbiausias yra pastarasis, t. y. adresatas. Būtent jis yra galutinis visa ko tikslas (Aristotelis, 1990). XX a. filosofas ir literatūros kritikas Michailas Bachtinas, savo veikaluose plėtojęs filosofinę dialogo analizę, atkreipia dėmesį į nevienodą autoriaus ir adresato galios santykį: teigdamas, kad dialoge yra „du kalbiniai centrai ir dvi kalbinės vienovės: autoriaus pasisakymo vienovė ir veikėjo pasisakymo vienovė“, Bachtinas pabrėžia, kad „antroji vienovė nesavarankiška, pajungta pirmajai ir įtraukta į ją kaip viena iš jos dalių“ (Bachtin, 1996, p. 220). Tokia idėja iš esmės tinka ir pedagogo bei ugdytinio dialogo hierarchijai atskleisti – jų ryšys tam tikra prasme nulemtas nevienodos galios žinių atžvilgiu: pedagogas, kaip žinantis daugiau, savo žinojimą adresuoja ugdytiniui, žinių hierarchijoje esančiam žemesnėje pozicijoje. Taip traktuojant pedagogo ir ugdytinio santykius, kyla klausimas dėl žinių perdavimo raiškos: ar mokinčiojo galia turi specifinę raišką? Kaip vyksta vienkryptė daugiau žinančiojo komunikacija su žinančiu mažiau? Akademinuose tekstuose žinantis daugiau paprastai ir yra šių tekstų autorius – pedagogas (dėstytojas), specialistas, savo žiniomis besidalijantis su adresatu – ugdytiniu (studentu). Šiems klausimams spręsti šiame straipsnyje pasirenkama nagrinėti lietuvių filosofinės pedagogikos pradininko Stasio Šalkauskio leidinį „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“, kuris plačiau bus pristatytas kitame skyriuje.

Nors XXI a. visuomenėje informacijos gausa, didelis tekstų kiekis, tiesioginio kontakto sumažėjimas autoriaus ir adresato santykio akademiniam ir moksliniam tekste problemą iškelia gana dažnai, šio straipsnio autorėms įdomu pažvelgti, kaip aptartieji santykiai buvo svarstomi prieš 100 metų, kokia šių santykių raiška buvo pirmajame lietuviškame akademinio rašymo vadovėlyje. Pabrėžtina, kad dėstytojo ir studento santykiai, jų kalbinė raiška akademiniam tekste yra svarbi pedagogikos mokslo sudedamoji dalis.

Rašytinio akademinio ir mokslinio darbo autoriaus komunikacijos su adresatu klausimai ypač aktualūs kalbant apie tekstus, skirtus studentams – būsimiesiems mokslininkams, savo srities specialistams, mokslinių tekstų rašytojams. Minėtina, kad ir XXI a. nemažai autorių aptariamąją problemą nagrinėja nevengdami filosofinio konteksto ir filosofinių idėjų. Pavyzdžiui, Zohar Livnat, tirianti akademinį dialogą, daug dėmesio skiria autoriaus pasireiškimo formoms. Remdamasi Aristotelium, mokslininkė teigia, kad kalbėjimas pirmuoju asmeniu autoriui yra būdas įtvirtinti savo *ethos*, t. y. patikimumą, sustiprinti savo autoritetą atitinkamoje mokslo srityje (Livnat, 2012, p. 93). Nigelio Harwoodo požiūriu, pirmojo asmens įvardžiai padeda autoriams kurti

naujumą įspūdį savo darbuose, taip parodoma, kad jie tarsi užpildo disciplinos, kuriai atstovauja, žinių spragas (Harwood, 2005).

Dabar įvairių metodinių leidinių, kuriuose dėstoma, kaip rengti akademinius ir mokslinius darbus, yra itin daug – spausdintinių ir elektroninių, skirtingų žanrų ir įvairaus turinio. Tokių leidinių leidžia bene visos Lietuvos aukštosios mokyklos (kartais atskiri jų fakultetai ar net katedros). Turint omenyje dabartiniu metu išsiplėtusią tokio pobūdžio knygų leidybą, nederėtų pamiršti ir jų ištakų.

Taigi šio straipsnio **tikslas** – įvertinus Šalkauskio vadovėlio „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ reikšmę Lietuvos mokslinio ir akademinio darbo metodikos raidai, išnagrinėti, kaip šiame vadovėlyje kuriami autoriaus ir adresato santykiai ir kaip jie susiję su šalkauskiškuoju požiūriu į dėstytoją ir studentą.

Tikslui pasiekti keliama šie **uždaviniai**:

1. Apžvelgti vadovėlį „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ Lietuvos pedagogikos mokslo kontekste.
2. Aptarti „Bendrosios mokslinio darbo metodikos praduose“ atskleidžiamą šalkauskiškąją dėstytojo ir studento sampratą.
3. Apžvelgus autoriaus *aš*, jo raiškos moksliniame ir akademiname tekste teorines nuostatas, išnagrinėti autoriaus atsivėrimo adresatui formas ir tarpasmeninius žymiklius Šalkauskio vadovėlyje „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“.
4. Aptarti vadovėlio adresatą ir priemones, kuriomis adresatui daromas poveikis.

Hipotezė – „Bendrosios mokslinio darbo metodikos praduose“ šalkauskiškasis dėstytojo ir studento santykis atsiskleidžia iš vadovėlio autoriaus ir adresato santykių raiškos.

Metodai. Straipsnyje taikomas analitinis aprašomasis metodas, derinamas su kontekstinės analizės ir funkcinės-semantinės analizės metodais. Kontekstinės analizės metodas taikomas siekiant nagrinėjamąjį Šalkauskio leidinį įvertinti kaip lietuvių pedagoginės minties raidos dalį. Taikant funkcinę-semantinę analizę ir remiantis užsienio autorių teorijomis apie tarpasmeninius metadiskurso žymiklius, iš vadovėlio išrinktos adresaciją žyminčios kalbos priemonės – jos ne tik išreiškia, bet padeda kurti tam tikras reikšmes, formuoti specifinį autoriaus santykį su adresatu. Adresacijos žymikliai suskirstyti į atitinkamas grupes ir toliau pagrindiniai iš jų aptariami kaip šių grupių nariai.

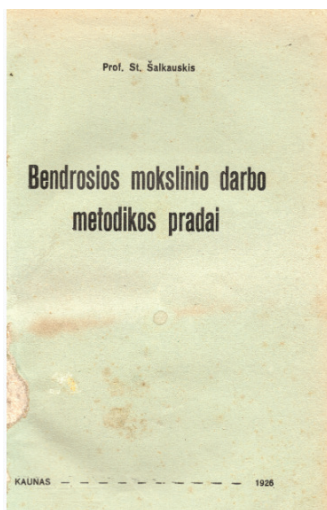
Šalkauskio vadovėlis „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ Lietuvos pedagogikos mokslo kontekste

Kalbant apie Šalkauskio nuopelnus Lietuvos švietimui ir mokslui, įprastai minima jo, kaip filosofo, veikla ir darbai, paliekant nuošalyje mokslininko indėlį į lietuvių

mokslinio ir akademinio rašymo raidą. Praėjus 100 metų nuo „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradų“ išleidimo (žr. 1 pav.), vertėtų iš laiko perspektyvos panašaus pobūdžio leidinių gausos kontekste atidžiau pažvelgti į šį vadovėlį, įvertinti mokslininko įnašą į lietuvių mokslinio ir akademinio rašymo dalyko, kaip pedagogikos mokslo dalies, istoriją.

1 paveikslas

Šalkauskio vadovėlio „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ viršelis (Lietuvos integrali bibliotekų informacijos sistema, n. d.)

Lietuvoje sekant Vakarų Europos mokslinių darbų rengimo tradicijomis tam tikri spausdinti nurodymai, kaip rengti mokslinį darbą, lietuvių kalba pasirodė XX a. pr. Savaimė suprantama, kad tokie nurodymai galėjo atsirasti tik universitete, kuriame buvo dėstoma lietuvių kalba ir ja rašomi mokslo darbai. Taigi Lietuvoje mokslinio rašymo metodikų leidiniai pradėti leisti Kaune įkūrus Lietuvos universitetą (1922 m.). Specialistų teigimu, vertingiausia yra šio universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto profesoriaus filosofo ir pedagogo Šalkauskio knyga „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ (Piročkinas, 1990).

Šalkauskis buvo vienas svarbiausių pedagogikos mokslo kūrėjų Nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, jis skaitė pedagogikos paskaitas Lietuvos universitete (1930–1940 m. Vytauto Didžiojo universitete), vadovavo Teologijos-filosofijos fakultete įsteigta Pedagogikos katedrai. Vertindami profesoriaus indėlį į Lietuvos pedagogikos plėtrą tyrėjai pažymi, kad Šalkauskis kūrė pilnutinio ugdymo sistemą, kurią grindė universalumo, harmonijos ir subordinacijos principais, nagrinėjo bendrosios pedagogikos, auklėjimo teorijos, švietimo organizavimo, taip pat ir pedagogikos

terminijos klausimus¹ (Maceina, 1936; Karčiauskienė, 1991; Paulauskas, 1991). Maceina pabrėžia, kad Šalkauskis yra teoretikas, o ne praktikas, ir nors jo darbuose nėra konkrečių pedagoginių nurodymų, bet jo filosofinė pedagogika vertinga tuo, kad „kiekvienai praktikai ji padeda stiprius pamatus ir įprasmina kiekvieną platesnį pedagoginį užsimojimą“ (Maceina, 1936, p. 347).

Iki Antrojo pasaulinio karo leidinys, autoriaus pristatomas kaip vadovėlis, buvo išleistas tris kartus: dalimis „Židinyje“, 1926 ir 1933 m. – knygomis. 2005 m. paskelbtas „Raštų“ VIII tome. Autorius kaip galimus savo knygos skaitytojus įvardija ne tik studijuojantį jaunimą, bet mano, kad ji gali būti naudinga ir jauniems mokslininkams, rašytojams, žurnalistams, mokytojams ir apskritai inteligentams. Šalkauskis savo darbe remiasi Vakarų Europos patirtimi – vokiečių (Leopoldo Foncko, Otto Schultze'ės, J. B. Kriero, Hanso Schmidkunzo), prancūzų (P. Chavingny, A. D. Sertillanges'o, Emile'io Faguet, Gustave'o Lansonio ir kt.) mokslininkų darbais. 1933 m. knygos leidimą jis papildė literatūra rusų kalba, nurodydamas L. I. Petražickio, N. A. Rubakino, N. I. Karejevo veikalus.

Leidinį sudaro įžanga, kurioje svarstoma bendrosios mokslinio darbo metodikos esmė, savybės ir sudedamosios dalys remiantis trumpa literatūros apžvalga, penki skyriai ir priedai. Įžangoje keliamas klausimas, ar akademiinių studijų ir mokslinio darbo metodika gali būti pedagogikos mokslo objektas, nes manyta, kad aukštojoje mokykloje galioja akademiškojo apsisprendimo laisvė, todėl nėra reikalo kalbėti apie akademinę pedagogiką. Ir tuojau pat atsakoma, kad aukštoji mokykla yra ne tik mokslo, bet ir mokymo įstaiga, o mokslininko kūrėjo bendravimas su besiruošiančiu tapti mokslininku turi ir pedagoginį, t. y. ugdomąjį, poveikį. Pirmieji du skyriai skirti daugiau teoriniams svarstymams. Pirmame skyriuje „Studentas, kaip akademiinių studijų darbininkas“ nagrinėjama studento sąvoka, akademinės studento savybės, aptariama studento gyvenimo tvarka. Antrame skyriuje „Moksliškasis subrendimas“ gvildinama mokslinės brandos (savarankiškumo) sistema, kaip svarbiausi jos sudedamieji elementai išskiriami kritingumas ir sistemingumas. Tolesni skyriai skirti mokslinio darbo technikai. Trečiame skyriuje „Mokslinio darbo priemonės ir šaltiniai“ supažindinama, kaip reikia naudotis specialistų patarimais, kaip daugiausia naudotis gauti per paskaitas bei pratybas ir kaip tinkamai organizuoti savarankiškas studijas, ypač daug dėmesio skiriant knygų skaitymo reikšmei, literatūros pasirinkimui ir skaitymo būdai. Ketvirtas skyrius skirtas mokslinio darbo rūšims, skiriamoms į žodines ir raštines (rašomąsias), aptarti. Paskutiniame – penktame skyriuje „Mokslo veikalo rašymas“ – patariama, kaip pasirinkti mokslinio darbo temą ir ją suformuluoti, kaip susidaryti planą, surinkti, sugrupuoti medžiagą ir ją apdoroti, toliau nurodoma, kaip

¹ Šalkauskio darbai paskelbti 9-ioose jo „Raštų“ tomuose (1990–2012), iš kurių trys (6–8 t.) skirti pedagogikai, jos teorijai ir filosofijai, pedagogikos ir filosofijos terminijai skirtos publikacijos sudėtos į antrą tomą.

ją tinkamai aprašyti, taip pat supažindinama ir su spausdinimo ypatumais, korektūros ženklais ir įvairių šriftų pavyzdžiais.

Palyginti su XXI a. gausiai leidžiamomis mokslinių darbų rašymo metodikomis, Vytauto Sirtauto, taip pat anglakalbėje literatūroje vadinamomis *instrukcijomis*, Šalkauskio knyga yra ne tik mokomoji, bet ir ugdomoji, auklėjamoji. Minėtose *instrukcijose* dėmesys daugiausia skiriamas akademinių tekstų struktūrai, o Šalkauskio mokslinio darbo rengimo metodikos idėjos glaudžiai siejamos su plačiu jauno žmogaus, kaip būsimo mokslininko, gyvenimo kontekstu. Mokslinio darbo rengimo idėjos leidinyje pinasi su idealizmo, kaip ugdymo filosofijos, pagrindine nuostata – ugdyti kuriančią asmenybę, kultūros puoselėtoją ir tęsėją (tam daugiausia dėmesio skiriama pirmuose dviejuose leidinio skyriuose).

Sirtautas pažymi, kad Šalkauskio „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ buvo „itin ankstyvas šuolis į priekį“ (Sirtautas, 1997, p. 64). Kito panašaus akademinių studijų ir mokslinio darbo metodikos vadovėlio studijuojančiam jaunimui tarpukariu Lietuvoje nebuvo išleista. Nors Šalkauskis ir nenurodė moksleivių tarp galimų savo knygos skaitytojų, tačiau ši knyga buvo rekomenduojama ir mėnesiniame moksleivių žurnale „Ateitis“: „Ar, sakysim, moksleiviui neturi rūpėti knygų skaitymas, literatūros pasirinkimas, skaitymo būdas, ištraukų darymas <...>“ (Knyga ir menas, 1926, p. 33). Vėliau buvo išleista specialiai mokiniams skirta Viktoro Kamantausko knygelė „Jaunam moksleiviui“ (1936 m.), joje buvo patariama, kaip mokytis ir lavinti atmintį.

Vertindamas vadovėlio reikšmę ir poveikį, Sirtautas remiasi ir asmenine patirtimi: „Nepriklausomoje Lietuvoje ši knyga mokytojų buvo skaitoma. Jų mums teikiamos rekomendacijos buvo itin panašios į Šalkauskio aprašytas. Vienas kitas turėdavo šį veikalą nuosavą. Dar 1945–1947 m. VU bibliotekoje įvairių knygų būdavo galima gauti, kol paskui buvo uždraustos (esu ją sukonspektavęs 1947 05 06)“ (Sirtautas, 1997, p. 62). Įdomus mokslininkų, mokiusių rašyti jaunąją kartą, santykis su šiuo leidiniu buvo sovietmečiu. „Ilgu sovietmečio laikotarpiu buvo griežtai draudžiama remtis tarpukario Lietuvos iškiliais mąstytojais – filosofais ir pedagogais ar net juos cituoti. Jie vadinti „buržuaziniais“ veikėjais, todėl net jų paminėjimui buvo uždėtas „tabu“ ženklas. Tokiais pirmiausia buvo laikomi Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina“, – rašo Stasys Jankevičius (2001, p. 304). Vis dėlto, atsivertę sovietmečiu populiaria, 1971 m. išleistą Jurgio Lebedžio knygelę „Kaip studijuoti“, įvardijamą kaip lituanisto mokslinio darbo metodika, randame minint Šalkauskį: „Vertingų patarimų apie mokslinio darbo metodiką ir ritmą yra pateikę S. Šalkauskis, V. Kviklys, A. Novodvorskis ir kt.“ (Lebedys, 1971, p. 17). Skaitant Lebedžio knygelę, galima manyti, kad Šalkauskio vadovėlio idėjos jam turėjo nemažą įtaką. Lebedys, kaip ir Šalkauskis, akcentuoja studento savarankiškumą, brandą, pozityvų santykį su dalyku, kurio mokosi, būtinybę papildomai skaityti ir kt.

Laurynas Peluritis teigia, kad „nemažai Lietuvos akademikų net iki XX a. devinto dešimtmečio skaitė Šalkauskio patarimus ir nurodymus kaip rašyti mokslinį darbą“ (Peluritis, 2012). Tokią vadovėlio sėkmę, be abejo, lėmė visuma daugybės kriterijų, tokių

kaip autoriaus erudicija ir praktinės pedagoginės veiklos nulemtos įžvalgos, išsamus knygos turinys, nuoseklus medžiagos dėstymas.

Atkūrus Nepriklausomybę ir tapus prieinamai vakarietiškai mokslinių ir akademi-
nių tekstų rašymo patirčiai, Šalkauskio vadovėlis tapo primirštas. Vis dėlto Šalkauskio
pedagoginėmis idėjomis remiasi ir šiuolaikiniai pedagoginių tekstų autoriai (pvz.,
Gedvilienė ir Zuzevičiūtė, 2007; 2014; Bruzgelevičienė, 2014; Žibėnienė ir Indrašienė,
2017). Kalbant apie „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradus“, minėtina, kad kai
kurios vadovėlio idėjos yra praradusios aktualumą, ir tai suprantama, nes pedagogikos
mokslas per 100 metų keitėsi, radosi naujų mokymo(si) formų ir būdų, keitėsi požiūris
į pedagogą ir ugdytinį. Tačiau yra dalykų, kurie tebėra aktualūs ir šiandien – vienas
jų ir nagrinėjamas šiame straipsnyje.

Dėstytojo ir studento santykiai Šalkauskio vadovėlyje „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“

Šalkauskis kalbėdamas apie dėstytojo ir studento santykius aptarė jų išskirtinumą ir
skirtumą nuo mokytojo ir mokinio santykių, nurodė tarpinę studento padėtį pedago-
giniu atžvilgiu ir pateikė tokią gradaciją: mokinyš – studentas – profesijos specialistas.
Profesoriaus nuomone, mokytojai mokinius veda nuo auklėjimo prie auklėjimosi, nuo
lavinimo prie lavinimosi. Kai mokinyš tampa studentu, jis nebeturi prievolės mokytis
kitų prižiūrimas, bet susidaro prievolė laisvai studijuoti pagal savarankiškojo veiklu-
mo principą. Kalbėdamas apie dėstytojo ir studento bendravimą Šalkauskis pabrėžė
ypatingą jų santykį, kuris yra kitoks nei tarp mokytojo ir mokinio, nes studentas ne
mokosi, o studijuoja, laisvai ieškodamas tiesos. „Aukštojoje mokykloje studentas, nors
ir nėra mokomas paprasto šito žodžio prasme, vis dėlto yra padedamas ir vadovaujamas
savo savarankiškame lavinimesi, t. y. akademinėse savo studijose“ (Šalkauskis, 2005,
p. 14). Tarpinę studento padėtį rodo tai, kad jis nebegauna pamokų iš kitų, bet ir pats
jų dar neduoda, tačiau besimokydamas priima kitų pamokymus. Jo veikimas pasižy-
mi tuo, kad jis yra tarp mokymosi ir žinojimo, tai yra mokymasis žinoti, savo darbu
jis yra tarp mokinio ir moksliskai pasiruošusio specialisto (Šalkauskis, 2005, p. 22).
Šalkauskis aiškiai apibūdina ir studento bei dėstytojo bendravimo pobūdį: „Studen-
tas yra ne mokomas, bet nurodomas, ne liepiamas, bet patariamas, ne lavinamas, bet
padedamas lavintis, studijuoti“ (Šalkauskis, 2005, p. 27), taip pripažįstama studento
branda ir akademinė studijavimo laisvė.

Kad studento ir dėstytojo bendravimas duotų teigiamų rezultatų, taikomos įvairios
priemonės. Pagal mokomojo personalo ir studentų aktyvumą Šalkauskis, remdama-
sis Schmidkunzu, skyrė keturias akademinio darbo priemonių rūšis, kai dėstytojo
aktyvumas mažėja, o studentų didėja: 1) naudojimasis specialistų patarimais, pripa-
žįstama, kad patarimai yra veiksmingesnė auklėjamoji priemonė nei įsakinėjimas (jų

metu mokslo teikėjas yra aktyviausias, o mokslo ėmėjas – pasyviausias); 2) paskaitų klausymas, paskaita turi ne tik perteikti enciklopedines žinias, bet ir lavinti studentų kritiškumą bei sistemingumą (aktyvesnis dėstytojas, studentas pasyvesnis klausydamas paskaitos, bet aktyvesnis tampa jai pasibaigus apdorodamas jos medžiagą, apmąstydamas ir papildydamas savo užrašus); 3) dalyvavimas pratybose (aktyvesnis studentas, jam keliamas savarankiškojo veiklumo reikalavimas, dėstytojas pasyvesnis, aktyvus gali būti tik savo patarimais); 4) savarankiškos studijos turi papildyti kitas akademinio darbo priemones, kaip ypač naudinga priemonė nagrinėjamas knygų skaitymas (aktyviausias studentas) (Šalkauskis, 2005, p. 48).

Šalkauskis nuolat pabrėžė akademinę studento laisvę ir jo paties prievolę lavintis, o dėstytoją apibūdino kaip pagalbininką, padėjėją, patarėją, bet ne prižiūrėtoją. Kalbėdamas apie studento prievolę lavintis savarankiškai, iškėlė šios prievolės visuotinį pobūdį. Šiuo metu itin aktuali mokymosi visą gyvenimą idėja nėra nauja, ją, kaip privalomą visiems, įgijusiems vidurinį išsilavinimą, prieš šimtą metų jau skelbė Šalkauskis, sakydamas, kad bent minimaliai subrendęs žmogus nėra laisvas „nuo reikalo ir net tiesioginės prievolės toliau auklėtis ir lavintis, nes šita prievolė nesibaigia, galima sakyti, niekuomet žmogaus gyvenime ir nustoja savo reikšmės nebent mirties patalė“ (Šalkauskis, 2005, p. 13).

Autoriaus *aš* akademiniam tekste: teorinės nuostatos

Pastaruoju metu autoriaus *aš*, jo raiška yra vienas iš aktualesnių akademinio rašymo, kartu ir mokslinio stiliaus tyrimo objektų. Vyrauja nuomonė, kad rašant moksliniu stiliumi nereikia demonstruoti autoriaus *aš* vienaskaitos pirmuoju asmeniu, kur kas tinkamesnės yra beasmenės konstrukcijos ar vadinamoji autoriaus daugiskaita (*mes*)². Kalbėjimas beasmenėmis formomis ar *mes* vardu suprantamas kaip mokslinio stiliaus požymis, taip pat kaip atstovavimas tam tikrai profesinei bendruomenei, kuriai priklauso autorius. „Beasmenišką mokslinį tekstą yra greičiau siekiamybė, o ne tikrovė“, – teigia Audronė Bitinienė (2007, p. 32). Nagrinėdama akademinį tekstą specifika, Jolanta Šinkūnienė rašo: „Ilgą laiką buvo manoma, kad akademinis diskursas yra abstraktus ir beasmenis, kad mokslinių tekstų autorius turėtų būti nepastebimas, nes svarbiausia tekste yra ne autorius, bet faktai“ (Šinkūnienė, 2021, p. 79). Tiesa, studentams skirtoje literatūroje apie akademinį darbų rašymą kartais (ypač sovietmečiu) nebūdavo vengiama kalbėti visa žinančiojo vardu, adresato tujinti ar vartoti liepiamosios nuosakos. Iš XXI a. perspektyvos toks autoriaus santykis su adresatu neatrodo korektiškas, tačiau kažin ar visiškas nusiasmeninimas autoriui leistų pasiekti adresatą, megzti su juo dialogą. Nijolė Linkevičienė ir Šinkūnienė, tyrusios mokslo

² Tačiau ir šiuo klausimu yra prieštarinių nuomonių. Pavyzdžiui, Albertas Rosinas, kalbėdamas apie lietuvių kalbos įvardžių semantiką, teigia, kad autoriaus raiška *mes* forma yra svetima lietuvių kalbai (Rosinas, 1984).

kalbos tekstyno „Corpus Academicum Lithuanicum“ rašytinę mokslo kalbą, patvirtino prielaidą, kad lietuvių moksliniuose tekstuose „tiesiogiai autorių nurodantys įvardžiai *aš* ir *mes* vartojami retai <...>. Teksto autorių nurodantis įvardis *aš* tiriamojoje medžiagoje apie penkis kartus retesnis nei *mes* <...>“ (Linkevičienė ir Šinkūnienė, 2012, p. 98). Tačiau Lotte Rienecker ir Peteris Jørgensenas atkreipia dėmesį, kad tik anksčiau *aš* tabu buvo labai paplitęs, o šiandien šis asmeninis įvardis įgyja vis daugiau teisių. Šie mokslininkai pagrįstai mano, kad darbo objektyvumas priklauso nuo medžiagos atrankos ir nuo jos analizės, o ne nuo subjekto slėpimo: „Kai teksto subjekto nėra, pasidaro neaišku, kur paties autoriaus žodžiai, o kur kitų tekstas.“ Rienecker ir Jørgensenas rekomenduoja ten, kur darbo autorius tikrai reiškia savo nuomonę, drąsiai vartoti įvardį *aš* (Rienecker ir Jørgensen, 2003, p. 243).

Autoriaus *aš*, jo santykis su adresatu realizuojamas tam tikromis leksinėmis ir gramatinėmis priemonėmis, vienos iš jų yra vadinamieji tarpasmeniniai metadiskurso žymikliai, atliekantys tarpasmenines funkcijas³. Tarpasmeniniai metadiskurso žymikliai reikalingi plėtoti autoriaus ir adresato santykiams, jais tarsi išeinama už teksto ribų, jie signalizuoja tai, kaip autorius pats vertina savo mintį ir kaip ją turėtų interpretuoti adresatas. Šiuos žymiklius Kenas Hylandas skirsto taip:

1. Apsidraudžiamieji. Jais siekiama išvengti visiško užtikrintumo savo teiginiais. Tokie žymikliai, pavyzdžiui, yra *galbūt, galimai, yra galimybė, kad*.
2. Pabrėžiamieji. Šiais žymikliais pabrėžiamas autoriaus užtikrintumas, pavyzdžiui, *faktiškai, aiškiai, tai yra akivaizdu*.
3. Vertinamieji. Jais išreiškiamas autoriaus požiūris į teksto turinį, pavyzdžiui, *stebėtina, aš sutinku*.
4. Santykiniai. Tokie žymikliai signalizuoja, kad tiesiogiai kreipiamasi į skaitytoją, eksplicitiškai, tikimasi jo palaikymo ir dėmesio, pavyzdžiui, *atvirai kalbant, atkreipkite dėmesį į, galite matyti*.
5. Asmeninio dalyvavimo žymikliai. Jie signalizuoja apie autoriaus buvimą diskurse, pavyzdžiui, *aš, mes, mano, mūsų* (Hyland, 1998, p. 437–455)⁴.

Autoriaus santykio su adresatu raišką nemaža dalimi lemia mokomojo postilio ir vadovėlio žanro specifika. Pasak Bitinienės, komunikacinis mokomojo postilio tikslas – išmokyti tam tikro mokslo sisteminių pagrindų. Adresatui šio postilio tekstuose skiriamas ypatingas dėmesys, nes autoriui rūpi grįžtamasis ryšys, todėl jis naudoja specialias raiškos priemones, kad suaktyvintų adresatą (Bitinienė, 1997). Mokomojo postilio teksto autorius, pristatydamas būtinąją dalyko žinių visumą, kartu parodo ir savo požiūrį. Iš kalbos priemonių, tarp kurių minėtini ir tarpasmeniniai metadiskurso

³ Laurel Brinton teigimu, tarpasmeninėmis funkcijomis siekiama arba išreikšti subjektyvų požiūrį į buvusį ar būsimą teksto fragmentą, išvengti kategoriško sprendimo (subjektinės tarpasmeninės funkcijos), arba išsakyti solidarumą, pagarbą, susidomėjimą, mandagumą (tarpsubjektyvinės tarpasmeninės funkcijos) (Brinton, 2017, p. 13).

⁴ Pavyzdžių pateikiama tik dalis.

žymikliai, atsiskleidžia asmeninė autoriaus pozicija aptariamų klausimų ir adresato atžvilgiu.

Kalbant apie mokomojo leidinio adresatą, pabrėžtina vertikalioji komunikacinė situacija: autorius žino daugiau, dalijasi savo patirtimi ir žiniomis. Adresato padėtis kur kas žemesnė: jis priima informaciją, mokosi, turi mažai atitinkamos patirties ir įgūdžių arba visai jų neturi. Vienas būdingiausių mokomojo leidinio požymių – didaktizmas. Vis dėlto būtina pabrėžti, kad šis dalijimasis žinojimu Šalkauskio vadovėlyje yra itin korektiškas (apie tai bus kalbama toliau), ir tai jau būtų galima sieti ir su pačia Šalkauskio asmenybe, humanistinėmis jo filosofijos idėjomis, dėstytojo ir studento samprata. Kita vertus, nereiktų pamiršti, kad vadovėlis „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ radosi iš paskaitų studentams – tuo būtų galima paaiškinti nuolatinį adresato matymą, jo menamą įtraukimą į medžiagos dėstymo procesą.

Autoriaus *aš* „Bendrosios mokslinio darbo metodikos praduose“

Autoriaus *aš* atsivėrimo adresatui požiūriu Šalkauskio „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“, žvelgiant iš XXI a. perspektyvos, atrodo gana moderniai – mokslininkas, reflektuodamas savo santykį su aptariama medžiaga, su rašomu tekstu, su skaitytojais, taiko įvairias atsiskleidimo formas. Pagrindinis autorizacijos rodiklis, be abejo, yra įvardis *aš* ir su juo koreliuojantis *mes*. Pabrėžtina, kad autoriaus *aš* raiška gali būti ir tik fleksinė, t. y. nevartojant asmeninių įvardžių, atliekančių asmeninio dalyvavimo žymiklių funkciją. Šalkauskis vadovėlyje dažniausiai vartoja arba gramatinį asmenį, reiškiamą veiksmažodžio galūnėmis, arba asmeninio įvardžio *aš* formą *man*, arba daugiskaitos pirmąjį asmenį *mes*. Asmeninio įvardžio *aš* vardininko linksnio mokslininkas vengia: „Pratartyje“, užuot vartojęs *aš*, apie save, kaip autorių, renkasi kalbėti trečiuoju asmeniu: *autorius...jaučia*, *autorius gali atitaisyti* (Šalkauskis, 2005, p. 5). Tolesniuose skyriuose *aš* išreiškiamas fleksiškai: vartojamas arba būsimąjo, arba esamojo laiko vienaskaitos pirmasis asmuo: *pridėsiu dar* (Šalkauskis, 2005, p. 123); *padarysiu keletą pastabų* (Šalkauskis, 2005, p. 134); *tepasakysiu vien, kad* (Šalkauskis, 2005, p. 143); *baigdamas ... turiu dar nusakyti* (Šalkauskis, 2005, p. 18); *pažinimą laikau privalomu* (Šalkauskis, 2005, p. 10). Pastebėta, kad šią formą Šalkauskis dažniausiai renkasi kalbėdamas apie medžiagos, kurią pateikia adresatui, atranką, parodydamas, koks turinys vertas atidesnio dėmesio, o prie kurio neverta ilgiau sustoti.

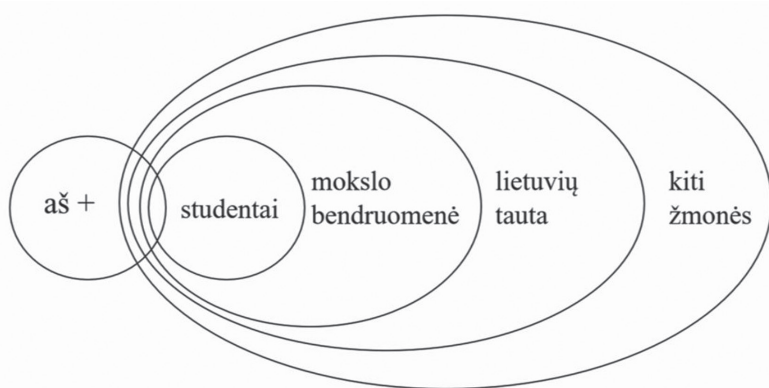
Kas kita asmeninio įvardžio *aš* naudininko linksnis *man*: šio tarpasmeninio meta-diskurso žymiklio vartoseną gana dažna ir gramatiškai bei semantiškai argumentuota. Atsakių *man* formos, taptų neaišku, kas yra veiksmo ar būsenos atlikėjas, plg.: *man tenka padaryti keletas istorinių pastabų* (Šalkauskis, 2005, p. 56–57) vs *tenka padaryti keletas istorinių pastabų*. Kaip matyti, Šalkauskiui svarbu atskirti savo poziciją, autorius

nesislepia po bevardžiu *kažkam*, prisiima atsakomybę už savo pasirinkimą vienaip ar kitaip elgtis su tekstu. Su *man* forma dažnos modalinės konstrukcijos rodo, kad autorius savo veiksmus teksto atžvilgiu renka iš būtinybės: *kai man tenka kalbėti* (Šalkauskis, 2005, p. 13); *kaip man tenka dažnai kartoti* (Šalkauskis, 2005, p. 46). Kaip galima matyti iš pavyzdžių, vienasaskaitos pirmasis asmuo ypač dažnai vartojamas, kai autorius save identifikuoja kaip teksto kūrėją.

Vis dėlto dažniausiai Šalkauskio vartojamas įvardis yra *mes*. Šio įvardžio (jis tekste yra ir asmeninio dalyvavimo žymiklis) vartojimas aptariamojoje knygoje yra įdomus dėl keliaprasmiškumo. Autoriaus *mes* apima labai skirtingus hierarchinius lygmenis (žr. 2 pav.).

2 paveikslas

Autoriaus mes hierarchiniai lygmenys (sudaryta autorių)

Autorius, kalbėdamas *mes* vardu, dažniausiai omenyje turi **save ir studentus**. Toks *mes* rodo, kad autorius save priskiria mokslinio darbo rengimo pagrindų besimokančių skaitytojų grupei: *reikės mums trumpam susidomėti* (Šalkauskis, 2005, p. 153); *mums privalo rūpėti* (Ten pat, p. 33); *mums rūpi* (Ten pat, p. 126). Aptariamasis *mes* leidžia į tekstą žiūrėti iš skaitytojo pozicijos, tekstas tarsi skaitomas kartu su juo, sukuriamas įspūdis, kad autoriui skaitytojas labai svarbus. Autoriaus *mes* taip pat gali apimti **autorį + mokslo bendruomenę**: *geros kritikos gausumu mes dar negalime pasigirti* (Ten pat, p. 128). Kaip matyti, autorius, net išsakydamas kritišką nuomonę, save priskiria vertinamajam objektui. Kitas hierarchinis *mes* lygmuo yra **autorius + lietuvių tauta**: *mes galėtume daugiau užkariauti literatūros turtą iš kitų tautų* (Ten pat, p. 118); *mes neabejojant labiau išsilavinume* (Ten pat, p. 118). Kaip jau galėjome įsitikinti, skaitytojas dažnai mato autoriaus atsakomybę už mokslo situaciją Lietuvoje ir tautines vertybes. Tai visai suprantama, nes Šalkauskio pedagogikoje tautiškumo idėja buvo labai svarbi. Paskutinio hierarchinio lygmens autoriaus *mes* apima **patį autorį + kitus žmones** apskritai, nepriklausomai nuo jų išsilavinimo ar priklausymo kokiai nors bendruomenei: *mūsų dėmesys išsyk sugeba suimti nedaugelį dalykų* (Šalkauskis, 2005, p. 149).

Kaip matyti iš 2 pav. schemos, į visus hierarchinius lygmenis įeina pagrindinis vadovėlio adresatas – studentai. Tai veikiausiai būtų galima sieti su Šalkauskio filosofinėmis ir pedagoginėmis nuostatomis – jaunas studijuojantis žmogus yra suvokiamas ne tik kaip universiteto, bet ir kaip visos visuomenės, tautos atstovas, atsakingas už tautos vertybes. Kaip, beje, ir pats autorius.

Apie autoriaus santykį su adresatu galima spręsti ir iš kitų tarpasmeninių metadiskurso žymiklių. „Bendrosios mokslinio darbo metodikos praduose“ vyrauja pabrėžiamieji, kitų mokslininkų (pvz., Kuhi ir Babapour, 2019) dar vadinami stiprinamaisiais, žymikliai. Dažniausiai vartojami yra įterpiniais einantys *savaime aišku* ir *žinoma*. Be prijungtinio dėmens *savaime* žymiklis *aišku* vartojamas rečiau. Kartais konstrukcija *savaime aišku* tampa pagrindinio dėmens sakinio dalimi. Tokiu atveju ji gali būti dar sustiprinama pabrėžiamąja dalelyte *juk* (*Savaime juk yra aišku...* (Šalkauskis, 2005, p. 14)). Taigi kartais autorius savo mintį sustiprina dvigubai. Dvigubas sustiprinimas gali būti viename sakinyje realizuojamas ir dviem pabrėžiamaisiais žymikliais, pavyzdžiui, yra sakinių, kuriuose vartojama ir *savaime aišku*, ir *žinoma* (pvz., „Savaime aišku, kad per tokį egzaminą yra jau reikalaujamas tam tikras mokslinis subrendimas, kalbant, žinoma, apie aukštąją mokyklą“ (Ten pat, p. 44)). Tarp tarpasmeninių pabrėžiamųjų metadiskurso žymiklių minėtina ir Šalkauskio tekste įterpininiu einanti pabrėžiamąją reikšmę turinti dalelytė *būtent* (pvz., „Būtent, šitam sąmoningam metodingumui visų pirma reikalingas yra susipažinimas su bendrąja ir specialiąja metodologija“ (Ten pat, p. 40)), taip pat tokios frazės, kaip *nesunku suprasti*, *pigu suprasti*, *savaime suprantama*, *nėra abejonės*.

Apsidraudžiamieji tarpasmeniniai žymikliai Šalkauskio „Bendrosios mokslinio darbo metodikos praduose“ reti. Tokie vartosenoje įprasti modalumą rodantys ir sakinio dalimis neinantys žodžiai, kaip *galbūt* ar *galimai*, tekste iš viso nepastebėti. Mokslininkas abejojimą išsako kaip svarbią informaciją: *galima suabejoti*, *galima teisėtai abejoti* (Šalkauskis, 2005, p. 18). Ir tai nėra įterptinė pastaba, o apmąstymo, aptarimo reikalaujantis dalykas. Kita vertus, kai autorius adresatui pateikia abejonų keliantį objektą ar reiškinių, iš karto kaip alternatyvą siūlo abejonų nekeliantį dalyką, pvz.: „Ar ši disciplina yra jau nūdien mokslas griežta to žodžio prasme, galima dar teisėtai abejoti. Bet, taip ar šiaip, yra neabejotina, kad ji yra naudinga ir net būtinai reikalinga mokslo darbui ir šiaip jau mokslinei kultūrai“ (Šalkauskis, 2005, p. 18).

Be abejo, kyla klausimas, kodėl Šalkauskis prioritetą teikia pabrėžiamiesiems žymikliams, kurie rodo gana kategorišką, tvirtą autoriaus poziciją, o ne apsidraudžiamiesiems žodžiams, kuriais autoriais pozicija reiškiamas atsargiai ir kukliai, juolab kad mokslininkai, pvz., Davidas Kuhi ir Mina Babapour (2019), tvirtina, kad pabrėžiamieji⁵ žymikliai siaurina alternatyvias pozicijas, o apsidraudžiamieji stiprina. Minėti mokslininkai, tyrę stiprinamųjų (pvz., *aišku*, *tiesa*, *iš tikrųjų*) ir apsidraudžiamųjų

⁵ Autoriai vartoja *stiprinamųjų žymiklių* terminą.

(pvz., *galimai, galbūt*) žymiklių vartojimą, teigia, kad visuose jų tirtuose moksliniuose tekstuose, nepriklausomai nuo postilio ir adresato, linkstama atverti alternatyvių nuomonių galimybes, o ne jas susiaurinti. Tai reiškia, kad apsidraudžiamieji žymikliai vartojami dažniau nei stiprinamieji, ir tai rodo, kad nesvarbu, ar auditorija, kuriai adresuojamas tekstas, yra specialistai, ar ne, jos nuomonė yra gerbiama. Stiprinamieji žymikliai, kaip būdas susiaurinti alternatyvias pozicijas ir sustiprinti stiprią ir užtikrintą autoriaus poziciją, yra lygiai taip pat nepalaikomi tiek specialistams skirtuose, tiek mokslo populiarinimo tekstuose (Kuhi ir Babapour, 2019).

Atsakant į šį klausimą, būtų galima galvoti ne tik apie žanro specifiką, bet ir apie jau aptartą leidinio kontekstą: tai vienas pirmųjų apskritai tokio žanro leidinių Lietuvoje, vadinamųjų tokio pobūdžio „alternatyvių nuomonių“ beveik nebuvo. Studentams buvo reikalingas rimtas autoritetas. Jiems būtų sunku patikėti dėstomomis idėjomis, jei pats autorius nėra dėl jų užtikrintas. Tai nereiškia, kad adresatas negerbiamas, tiesiog racionaliai suvokiama situacija – adresatas turi įgyti žinių ir jomis tikėti. Alternatyvios nuomonės galimos, kai yra iš ko rinktis. Taip galima mąstyti remiantis teorijomis ir išėjus iš vadovėlio teksto ribų. Vis dėlto, žvelgiant į vadovėlio tekstą, tikėtiniau, kad pabrėžiamieji žymikliai labiau susiję su pagarba adresatui, pasitikėjimu juo. Aptartos konstrukcijos su *savaime aišku* ar *žinoma* rodo, kad adresatu pasitikima, tikima jo mąstymo racionalumu, atsiremama į jo žinias ir patirtį.

Vertinamiesiems žymikliams veikiausiai reikėtų priskirti ne tik tokias Šalkauskio mėgstamas konstrukcijas, kaip *galima sutikti, mano įsitikinimu*, bet ir deontinio modalumo žodžius. Šie žodžiai yra susiję su autoriaus valios aktu, „su tam tikro deontinio šaltinio nulemtu leidimu ar įpareigojimu“ (Šolienė, 2017). Tokie žymikliai, kaip būtinybė ar privalėjimą reiškiantys žodžiai *dera, pravartu, privalu, reikalinga / reikia, tenka*, dažniausiai jungiami su veiksmazodžiais *išsiaiškinti, kalbėti, konstatuoti, naudoti / panaudoti, pažymėti, susipažinti, susirūpinti, suprasti*. Vienos šių konstrukcijų nurodo, kad pats autorius turi daryti tam tikrą veiksmą, o kitomis žymimas veiksmas yra nukreipiamas į adresatą – tai yra netiesioginis nurodymas, ką turi daryti adresatas. Pavyzdžiui, sakydamas „būtų gera naudotis kiekviena tinkama proga, kuri leidžia rinktis naują žodinių ir raštinių darbų rūšį“ (Šalkauskis, 2005, p. 134), iš tikrųjų autorius tai netiesiogiai liepia daryti adresatui – tai adresatas turi naudotis minima proga. Apskritai vertinamaisiais žymikliais autorius pristato problemą, kuri toliau bus aptariama. Šios problemos nagrinėjimas yra nulemtas ne autoriaus noro, o būtinybės – jais kuriama autoriaus – kaip atsakingo, įsipareigojusio kalbėti – asmens figūra.

Adresatas „Bendrosios mokslinio darbo metodikos praduose“

Aptarus Šalkauskio vadovėlio autoriaus atsivėrimo adresatui formas ir tarpasmeninius žymiklius kaip adresacijos priemonių dalį vertėtų pasigilinti ir į paties vadovėlio adresato sampratą ir raišką.

Šalkauskis savo vadovėlio adresatą aiškiai apibrėžė leidinio pradžioje „Pratartyje“, nuroydamas, kad tikisi, jog jo darbas „gali būti naudingas tiek studijuojančiam mūsų jaunimui, tiek jauniems mūsų mokslininkams, rašytojams, žurnalistams, mokytojams ir šiaip jau inteligentams“ (Šalkauskis, 2005, p. 7). Vadovėlio tekste dialogiškumo, kuris būdingas kai kuriems vėlesniems mokomojo postilio darbams, yra labai nedaug. Nors leidinio priklausomybė postiliui ir žanrui aiškiai nurodo skirtingą autoriaus ir adresato žinių lygį, autorius su savo adresatu elgiasi labai pagarbiai: tik iš teksto visumos galima suprasti, kad žodžiais ir jų junginiais *jaunuoliai, inteligentai, studentai, studijuojantis asmuo, jaunoji karta, minimaliai subrendęs žmogus, būsimi rašytojai* ar tiesiog bendriausios reikšmės žodžiu *žmogus* pavadinami įsivaizduojami vadovėlio skaitytojai. Adresatas aktyvinamas, kviečiamas veikti kartu, vartojant įvardį *mes* (autorius susitapatina su adresatu, nors autoriaus komunikacinė padėtis ir aukštesnė, tačiau jis sąmoningai nusileidžia į vieną lygį su adresatu, taip jį padrašindamas ir paskatindamas), pvz.: *Dabar įsivaizduokime* (Šalkauskis, 2005, p. 107) arba *čia mums bus ne pro šalį pažiūrėjus į dalyką akademinių studijų atžvilgiu* (Ten pat, p. 108). Turėdami omenyje, kad knyga priklauso mokslinio stiliaus mokomajam postiliui, galėtume tikėtis joje vokatyvinių konstrukcijų, tiesioginio kreipimosi į adresatą kaip į dialogo partnerį. Vis dėlto aptariamajame leidinyje autorius į savo adresatą tiesiogiai nesikreipia, tiesiogiai nenurodo, ką adresatas turėtų daryti. Tokiu netiesioginiu adresato įvardijimu (*mes*) kuriama nuostata, kad autorius ir adresatas yra lygiaverčiai partneriai, adresatas geba suvokti ir mąstyti kaip autorius, o autorius, kaip ir adresatas, atlieka tuos pačius kognityvinius veiksmus. Adresatas traktuojamas kaip besidomintis, susikaupęs, atidžiai sekantis dėstymo turinį asmuo. Taip autorius solidarizuojasi su adresatu ir toks solidarumas gali būti puiki poveikio adresatui priemonė.

Vis dėlto dažnai naudojama ir kita, priešinga bendravimo strategija – adresatui netiesiogiai nurodomi atlikti veiksmai reiškiami beasmenėmis formomis, adresatas iš viso neįvardijamas, pvz.: *Šitam reikalui privalu pasinaudoti* (Šalkauskis, 2005, p. 152), *toliau labai svarbu gerai susipažinti* (Ten pat, p. 152), *Visų pirma dera atsižvelgti į...* (Ten pat, p. 144), *reikia tik pasistengti* (Ten pat, p. 150). Tokios tikslingai pasirinktos neimperatyvinės raiškos priemonės rodo ne tiek autoriaus atstumą, kiek ypatingą pagarbą adresatui kaip sąmoningai, brandžiai asmenybei, kuri pati turėtų suvokti savo veiksmų atsakomybę.

Nors iš esmės savo adresatą Šalkauskis įsivaizduoja kaip intelektualią ir darbščią asmenybę, vis dėlto, jo nuomone, tarp studentų gali būti ir tokių, kuriuos dėl tam

tikrų dalykų reikėtų ir pakritikuoti. Tačiau toks adresatas įvardijamas itin korektiškai. Iš pat pradžių tam skirtame skyriuje aptaręs gero ir blogo studento bruožus, vėliau Šalkauskis, kritiškai kalbėdamas apie neigiamus dalykus, priskiriamus studentams, vengia adresatą įvardyti konkrečiosios reikšmės daiktavardžiu, o taiko perifrazę. Tokiais atvejais jis renka parodomuosius ar santykinius įvardžius, pvz., „Užtat tokios pagarbos neužsitarnauja tie, kas eina į inteligentiškas profesijas be mokslinio su-brendimo“ (Šalkauskis, 2005, p. 45); „Tas, kas šito padaryti nesugeba, faktinai nesugeba suimti viso svetimos minties turinio“ (Ten pat, p. 117); „Jei kas šitokiu būdu norėtų rinktis temą savo moksliniam darbui, tai būtų geriausias prirodymas, kad jis nėra dar prie šitokio darbo prisiruošęs“ (Ten pat, p. 143). Kaip matyti, į perifrazę mokslininkas įtraukia konkrečius veiksmus, kurie yra verti kritikos. Taip tarsi sukuriama *mes* ir *tie kiti* opozicija. Dialogą su adresatu tarsi provokuoja netiesioginis klausimas: kurioje pusėje renka būti vadovėlio adresatas.

Kalbant apie vadovėlio adresatą, dėmesys atkreiptinas į dar vieną aspektą – nuolatinių, nors ir netiesioginių, adresato dalyvavimą medžiagos dėstymo procese. Skaitant Šalkauskio tekstą, ne tik susipažįstama su galutinėmis išvadomis, bet tarsi kartu su autoriumi prie jų prieinama. Vienas svarbiausių šalkauskiškojo kalbėjimo bruožų – oponavimas pačiam sau per kritiškai mąstančio adresato vaizdinį. Atrodo, kad rašytojas nuolat mato savo adresatą, jį vertina kaip nuolatos reflektuojantį tekstą, suprantantį jį, bet kartu ir vis suabejojantį tuo, ką autorius siūlo. Tarsi atsiliepdamas į menamą adresato kritiką ar mėgindamas jai užbėgti už akių, Šalkauskis mėgsta kartoti: tai dar nereikia, kad (Šalkauskis, 2005, p. 25); Tai, žinoma, toli gražu nereikia, kad (Ten pat, p. 28).

Dar verta pridurti, kad savo vadovėlyje Šalkauskis ne tik suformuluoja savo požiūrį į teksto adresatą, bet ir vadovėlio skaitytojus moko pačius atsižvelgti į jų kuriamų tekstų adresatus. Jo manymu, vienas iš svarbiausių mokslinio teksto reikalavimų yra rašto įmanomumas (arba kuo didžiausias suprantamumas). Aptardamas šią ypatybę Šalkauskis pabrėžia adresato žinių lygio reikšmę rašto kalbos priemonių pasirinkimui: „Kai rašinys yra skiriamas plačiajai publikai, neįpratusiai mąstyti atitrauktomis sąvokomis su griežtu moksliniu tikslumu, įmanomumas pareina nuo ryškaus vaizdumo“ (Šalkauskis, 2005, p. 158). „Kai rašinys skiriamas siaurai specialistų grupei, kaip reikšminga ypatybė iškeliamas nuoseklus minčių išdėstymas ir logiškas minčių sąryšis“ (Ten pat). Svarbu paminėti, kad pastarosios ypatybės būdingos ir aptariamajam vadovėliui, nes Šalkauskis ne tik moko teoriškai, bet ir praktiškai savo skaitytojams parodo, koks turi būti mokslinis tekstas.

Išvados

Stasys Šalkauskis buvo vienas svarbiausių pedagogikos mokslo kūrėjų Nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, jo filosofinės pedagogikos idėjos ir sukurta pilnutinio ugdymo sistema nurodė gaires praktiniams pedagogikos uždaviniams įgyvendinti.

Šalkauskio „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“, pirmasis lietuviškas akademinų studijų ir mokslinio darbo metodikos vadovas, tarpukario Lietuvoje buvo pagrindinis akademinų studijų vadovas. Dėl plačiai svarstomų savarankiškų studijų ir mokslinės brandos siekimo idėjų bei praktinių jų realizavimo patarimų ilgą laiką knyga buvo naudojama ne tik studentų, bet ir pradedančiųjų mokslininkų, rašytojų, žurnalistų, mokytojų ir kitų inteligentų, ir net buvo rekomenduojama vyresnių klasių moksleiviams. Nors sovietmečiu remtis Šalkauskio, kaip „buržuazinio veikėjo“, veikalais buvo draudžiama, tačiau jo mokslinio darbo metodikos įtaką galima išvelgti tarpukariu išsilavinimą įgijusių sovietmečio mokslinės metodikos autorių darbuose. Nors kai kurios vadovėlio idėjos yra praradusios aktualumą, nes pedagogikos mokslas per 100 metų keitėsi, radosi naujų mokymo(si) formų ir būdų, vis dėlto kai kurios aktualios ir šiandien.

Šalkauskis vadovėlyje „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ rėmėsi klasikine retorika, geriausiais Vakarų Europos mokslininkų darbais apie paveikų ir suprantamą minčių reiškimą, veikalais, kuriuose atskirų kalbinės veiklos rūšių puikus įvaldymas pateikiamas kaip būtina mokslininko ir gero savo srities specialisto darbo sąlyga. Šalkauskis nurodė dėstytojo ir studento santykių išskirtinumą ir skirtumą nuo mokytojo ir mokinio santykių, nes pedagoginiu atžvilgiu studento padėtis gradacijoje *mokiny* – *studentas* – *profesijos specialistas* yra tarpinė: studentas nebeturi prievolės mokytis kitų prižiūrimas, bet privalo laisvai studijuoti pagal savarankiškojo veiklumo principą. Šalkauskis iškėlė akademinę studento laisvę ir jo paties prievolę lavintis, o dėstytoją apibūdino kaip pagalbininką, padėjęją, patarėją, bet ne prižiūrėtoją.

Šalkauskis kaip autorius vadovėlyje laikosi pozicijos būti matomas – ir ne tik kaip monologiškas pasakotojas, bet ir kaip dialogo kūrėjas ir vystytojas. Autoriaus *aš* vadovėlyje atsiskleidžia iš gramatinio asmens, reiškiamo veiksmažodžio galūnėmis, arba asmeninio įvardžio *aš* formos *man*, arba daugiskaitos pirmojo asmens *mes*, apimančio skirtingus hierarchinius lygmenis (autorius + studentai, autorius + mokslo bendruomenė, autorius + lietuvių tauta, autorius + kiti žmonės).

Autoriaus santykiai su adresatu vadovėlyje plėtojami naudojant tarpasmeninius metadiskurso žymiklius. Šalkauskis prioritetą teikia pabrėžiamiesiems žymikliams, kurie rodo ne tik kategorišką, tvirtą autoriaus poziciją, bet ir tai, kad adresatu pasitikiama, tikima jo mąstymo racionalumu.

Vadovėlio autoriaus ir adresato santykio raiška nulemta stiliaus, postilio, žanro ypatumų ir sutelkta pagrindiniam tikslui – išmokyti adresatą. Nors autoriaus ir adresato žinių lygis skirtingas, autorius su savo adresatu elgiasi labai pagarbiai: arba su juo

susitapatina (vartojamas įvardis *mes*), arba adresatui nurodomi atlikti veiksmai reiškiami beasmenėmis formomis ir jis iš viso neįvardijamas, arba adresatas įvardijamas konkrečiųjų daiktavardžių (*studentas*, *studijuojantis jaunimas*) vardininko linksniu, nevartojant vokatyvinių konstrukcijų. Kritikuodamas Šalkauskis adresatą įvardija perifaziškai, naudodamasis parodomaisiais ir santykiniais įvardžiais ir į perifrazę įtraukdamas konkrečius kritikos vertus veiksmus.

Pagarbus Šalkauskio požiūris į studentą vadovėlyje yra paliudytas praktiškai – tą patį santykį matome ir iš autoriaus ryšio su adresatu. Taigi galima tvirtinti, kad įvade kelta hipotezė pasitvirtino. „Bendruosiuose mokslinio darbo metodikos praduose“ šalkauskiškoji dėstytojo ir studento santykių sampratos idėjinė projekcija yra autoriaus ir adresato santykiai. Šalkauskio leidinys „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ – pirmasis lietuvių akademinio darbo metodikos vadovėlis – aktualumo nėra praradęs ir šiandien. Jame sukurtas pagarbus ir dialogiškas autoriaus santykis su adresatu galėtų būti pavyzdys, kaip turi būti plėtojami vertikalieji hierarchiniai akademiniai ryšiai.

Literatūra ir šaltiniai

- Aristotelis (1990). *Rinktiniai raštai*. Mintis.
- Bachtin, M. (1996). *Dostojevskio poetikos problemos*. Baltos lankos.
- Bitinienė, A. (1997). *Funkciniai stiliai: sakinio ilgis ir struktūra*. Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Brinton, L. (2017). *The evolution of pragmatic markers in English: Pathways of change*. Cambridge University Press.
- Bruzgelevičienė, R. (sud.). (2014). *Ugdymo paradigmų iššūkiai didaktikai: kolektyvinė monografija*. Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
- Gedvilienė, G. ir Zuzevičiūtė, V. (2007). *Edukologija*. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Harwood, N. (2005). We do not seem to have a theory... The theory I present here attempts to fill this gap: Inclusive and exclusive pronouns in academic writing. *Applied Linguistics*, 26(3), 343–375.
- Hyland, K. (1998). Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 30, 437–455.
- Jankevičius, S. (201). Iš ugdymo mokslo istorijos Lietuvoje. Iš L. Jovaiša (red.). *Ugdymo mokslas ir praktika* (pp. 406–484). Agora.
- Karčiauskienė, M. (1991). S. Šalkauskio didaktinės pažiūros. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 1, 61–76. doi:[10.15388/ActPaed.1991.01.9348](https://doi.org/10.15388/ActPaed.1991.01.9348).
- Knyga ir menas (1926). *Ateitis*, 5, 326–335.
- Kuhi, D. & Babapour, M. (2019). Metadiscourse use in popular and professional science: The case of hedges and boosters. *The Journal of Applied Linguistics and Applied Literature*:

Dynamics and Advances, 7(2), 99–120. http://journal.azaruniv.ac.ir/article_13982_d467445f929ed4098b6cfed8722d8761.pdf?fbclid=IwAR1H07i4Mb78HbeiESKBRVQ1CXNelQCnjsxRRexDtkSYiPxUoAzXTpgnd_BE

- Lebedys, J. (1971). *Kaip studijuoti: lituanisto mokslinio darbo metodika*. Vilnius: Vaizdas.
- Lietuvos integrali bibliotekų informacijos sistema. (n. d.). <https://ibiblioteka.lt/metis/publication/C1BC10000044548?q=6zt12v2fp>
- Linkevičienė, N. ir Šinkūnienė, J. (2012). Asmeniniai įvardžiai mokslo kalboje. *Kalbotyra*, 64(3), 78–102.
- Livnat, Z. (2012). *Dialogue, Science and Academic Writing*. John Benjamins Publishing.
- Maceina, A. (1936). Prof. St. Šalkauskio pedagogika. *Lietuvos mokykla*, 5, 329–348.
- Paulauskas, R. (1991). S. Šalkauskio filosofinė pedagogika, *Acta Paedagogica Vilnensia*, 1, 28–42. doi:10.15388/ActPaed.1991.01.9344.
- Peluritis, L. (2012). Stasio Šalkauskio filosofijos (ne)gyvybingumas. <https://lmka.lt/stasio-salkauskio-filosofijos-negyvybingumas/?fbclid=IwAR0gYipzhju1h6mqavRZU8lRUMIPhcEbS3IGc7I6SEAg-fzf3gE56keIwijk>
- Piročkinas, A. (1990). *Jaunajam lituanistui: mokslinio darbo metodikos pradmenys*. Mokslas.
- Rienecker, L. & Jørgensen, P. S. (2003). *Kaip rašyti mokslinį darbą*. Iš danų kalbos vertė L. Vaicekauskienė. Aidai.
- Rosinas, A. (1984). *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra*. Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė grupė.
- Šalkauskis, S. (2005). *Raštai*, 8 t. Mintis.
- Sirtautas, V. (1997). Stasys Šalkauskis – mokslinio darbo metodikos pradininkas. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 4, 60–66. doi:10.15388/ActPaed.1997.04.9408.
- Šolienė, A. (2017). Kas yra modalumas? *Gimtoji kalba I*. http://www.modalumas.flf.vu.lt/?page_id=580
- Žibėnienė, G. ir Indrašienė, V. (2017). *Šiuolaikinė didaktika*. Registrų centras.

The Author's Relationship with the Addressee as a projection of the lecturer–student relationship in Stasys Šalkauskis' Textbook "The Basics of General Scientific Work Methodology"

Lina Rutkienė¹, Rasuolė Vladarskienė²

¹ Vilnius Gediminas Technical University, Faculty of Creative Industries, Department of Lithuanian Language, 11 Saulėtekio av., LT-10223 Vilnius, Lithuania, lina.rutkiene@vilniustech.lt

² Vilnius Gediminas Technical University, Faculty of Creative Industries, Department of Lithuanian Language, 11 Saulėtekio av., LT-10223 Vilnius, Lithuania, rasuole.vladarskiene@vilniustech.lt

Summary

The article examines the peculiarities of the expression of the relationship between the author and the addressee in one of the first Lithuanian academic methodology textbooks – Stasys Šalkauskis' book "The Basics of General Scientific Work Methodology". The expression of the relationship between the textbook's author and the addressee is shaped stylistic, post-illogical, and genre-specific features, all of which are oriented toward the primary goal – to teach the addressee. The relationship created between the author and the addressee in the textbook is associated with Šalkauskis' pedagogical views – his perspective on the teacher and the student, and their connection. In the textbook, Šalkauskis, as the author, positions himself to be visible – not only as a monologic narrator but also as a creator and developer of dialogue. The author's persona in the textbook is revealed through a grammatical person, expressed either by verb endings, the personal pronoun "I" in forms like man (me), or the first-person plural – we, which encompasses different hierarchical levels. The relationship between the author and the addressee in the textbook is developed using interpersonal meta-discourse markers. Although the knowledge levels of the author and the addressee differ, the author treats the addressee with great respect: either by identifying with them, by expressing directives through impersonal forms without directly naming the addressee, or by referring to the addressee using nominative forms of specific nouns, avoiding vocative constructions altogether.

Keywords: *author, addressee, dialogicality, philosophical pedagogy, communicative function, scientific work methodology, Stasys Šalkauskis.*

Gauta 2025 01 28 / Received 28 01 2025
Priimta 2025 06 09 / Accepted 09 06 2025